

ФОРМАНТИ «-ани» ТА «-ичі» В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЕТНОНІМІЧНИХ НАЗВАХ

Походження слов'янських етнонімів хвилювало дослідників давно, про що свідчить велика кількість робіт. Проте вперше увагу способом утворення слов'янських етнонімів приділив О. М. Трубачов.¹ Він виділив два основних суфікси, за допомогою яких останні утворювались. О.М. Трубачов звернув увагу на те, що деякі етнонімічні назви слов'ян трапляються кілька разів в різних кінцях ареалу розселення слов'янських племен; на основі чого зробив висновок, що це безперечно є свідченням слов'янських міграцій. Проте автором не було виділено основних напрямків переселення слов'ян. У своїй роботі він приходить до висновку, що «ймовірна прабатьківщина слов'ян — територія на північний схід від Карпат — не тільки слугувала відправним пунктом слов'янських міграцій, але і сама приймала в окремих випадках зворотні хвилі тих слов'янських племен,² котрі після довгих міграцій немов би знову знаходили батьківщину». Формант «-ани» О. М. Трубачов вважав продуктивним, а формант «-ичі» — непродуктивним.³

Б. О. Рибаків у своєму дослідженні помітив, що всі без винятку племінні об'єднання праслов'янської території завжди мають у своїх етнонімічних назвах формант «-ани» («-яни»), а на окраїнах розселення слов'ян присутній також формант «-ичі» («-иці»). Ще він відзначив, що етнонім «слов'яни» вживався лише поза праслов'янською територією (у різних формах), у той час, як на праслов'янській — не вживався (не зафіксовано) жодного разу. Він приходить до висновку, що етноніми на -ани більш архаїчні, ніж, пов'язані безпосередньо з колонізацією, етноніми на -ичі. Той факт, що на окраїнах інколи вживається і формант «-ани», вказує на дуже ранній термін переселення.⁴

Для розв'язання даної проблеми необхідно знати функції, які виконував формант «-ичі» в етнонімах. У літературі виділяють два етапи еволюції значення назв з формантом «-ичі». На першому за допомогою суфікса -итий — утворюються назви у патронімічній функції — за приналежністю, походженням від когось; на другому, пізнішому етапі, цей формант, поряд з патронімічними, утворює ідентичні за формою назви у непатронімічній функції: за походженням від чогось, звідкись і т. д.⁵

Зіставляючи розповсюдження етнонімів на -ичі і їх значення, можна зробити висновок, що формант «-ичі» у більшості випадків вказує на походження: плем'я, місцевість, ім'я вождя племені, з якого походять переселенці і под.

Проживаючи споконвічно на одній і тій же території, люди добре знали своїх сусідів, а сусіди добре знали їх, тому підкреслювати своє походження не було сенсу. І навпаки, опинившись на чужій землі посеред незнайомого населення з зовсім іншою культурою і мовою, слов'яни починають використовувати етноніми на -ичі для того, щоб показати своє походження.

За таких обставин правдоподібною виглядає легенда про Радима і В'ятка. Можливо, вони дійсно були вождями племен, переселенці з яких стали називатися «радимичі» і «в'ятичі». Деякі етноніми зустрічаються в різних частинах ареалу розселення слов'ян. Плем'я, кривичів, наприклад, фіксується, окрім півночі Білорусі, ще на Пелопонесі

(у формі «кривичани»), в Мессенії, в Мекленбурзі.⁶ Навряд чи можна припустити, що білоруські кривичі, які самі були немісцевого походження, переселялися і на південь, і на захід. Скоріше за все усі ці племена — вихідці з одного невідомого племені, що знаходилося на праслов'янській території. Не викликає сумніву, що саме східнослов'янські дреговичі мігрували в Македонію, а не навпаки, тому що апелятив цього етноніма «драгва» ніде, окрім як у східних слов'ян, не зустрічається.⁷ Тут можна знайти деякі винятки, наприклад, згадуваний вже етнонім «дреговичі» вказує на місцевість, де вони жили (болотисту), також «уличі», «ободричі» (власне «жителі по р. Одеру»), проте вони не перечать другому значенню форманта «-ичі», якщо припустити, що це не самоназви, а назви, дані сусідами (для сусідів вони були вихідцями з племені, що живе на болотах і т. д.). Тут варто згадати етнімічну назву «половці», дану слов'янами, яка теж має формант «-ичі».

Етнонім «слов'яни», як уже зазначалося, розповсюджений поза прабатьківщиною слов'ян. Часто він має формант «-ці», що вказує на немісьцеве походження цих племен («словенці», «словінці»). Або етнонім конкретизується, наприклад, словени новгородські і под., що припускає існування десь основної слов'янської території, з якої вони прийшли. Можна згадати ще й білих хорватів. Чому саме білих, а не просто хорватів? Слово «білий» мало ще й значення «західний». З цього можна зробити висновок, що існували десь ще просто хорвати, а білі хорвати — вихідці з цього племені, що просувалися на захід.

Пізніше, коли на праслов'янській території починають складатись окремі союзи племен і формуватись етнічні особливості, виникає ряд нових племінних назв, які поступово витісняють загальний для всіх етнонім «слов'яни». У колоністів з'являються назви з формантом «-ичі» (в'ятичі, радимичі, лютичі та ін.), які вказували лише на їх зв'язок з прабатьківщиною (не будучи ще етнонімами, тому що етнічні особливості ще не сформувалися).

Тільки пізніше, коли колоністи починають відчувати свої етнічні особливості, не відчують зв'язків з прабатьківщиною, у них виникають назви з формантом «-ани» («-яни») (бобряни, лучани та ін.), які є безперечно етнонімічними. На підтвердження цієї думки можна навести такий факт, що деякі назви племен вживаються як із формантом «-ичі», так і з формантом «-ани» (ободричі — ободрени, дедошичі — дедошани), що говорить про оформлення переселенців в окрему етнічну спільність.⁸ Суфікс «-ен-» може також додаватися і до вже готового етноніма з суфіксом «-итй-», наприклад кривичани.⁹

Таким чином, можна висунути гіпотезу про значеннєву функцію вживання формантів «-ани», «-ичі», на відміну від гіпотез О. М. Трубачова і Б. О. Рибаківа, які пояснювали їх вживання продуктивністю. За цією гіпотезою етноніми на -ичі з'являються як результат слов'янських міграцій, вказуючи на походження переселенців, й існують до оформлення у колоністів своїх етнічних особливостей, свого племінного устрою, а потім поступово витісняються етнонімами з формантом «-ани», що говорить про оформлення переселенців в окремі етнічні спільності. Наявність у багатьох куточках слов'янського ареалу етнонімічних назв з коренем «слав-» вказує на те, що розселення сягає праслов'янських часів, коли ще існувало велике об'єднання племен, яке ще не розпадалося на окремі етнографічні групи і, будучи єдиним цілим, мало єдину назву «слов'яни».

Джерела та література:

- 1 Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы — свидетели миграции славян // Вопросы языкознания. — 1974. — № 6. — С. 48—67.
- 2 Там же. — С. 52.
- 3 Там же. — С. 55.
- 4 Рыбаков Б. А. Исторические судьбы праславян // История, культура, этнография и фольклор славянских народов: VIII международный съезд славистов. — М., 1978 — С. 186.
- 5 Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). — К., 1981. — С. 41.
- 6 Трубачев О. Н. Указана праця. — С. 55.
- 7 Там же. — С. 62.
- 8 Там же. — С. 55.
- 9 Там же. — С. 55.

